

Abbasəli ƏHMƏDOĞLU

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

e-mail: arazahmadoghlu@gmail.com

“QORQUD”, “QORQUT” YOXSAN ...?¹

Xülasə

Hal-hazırda dünya kitabxanalarında “Dədə Qorqut kitabı”nın iki tanınmış əlyazma nüsxəsi var. Drezden nüsxəsinin ilk səhifəsində yazılmış kitabın ünvanı və “Qorqut” sözcüğü bu məqalənin dərşışimli qonusu dır. Kitabın ünvanı ərəbicə yazıldığına görə bu abidəni araşdıran dünya bilginləri kitabın ünvanına fərqli yanaşblar. Kitabın ünvanını yazan xəttat ilə əlyazmanın mətnini yazan katibin xətləri aydıncasına bir-birindən ayrı görünür. Buna baxmayaraq, kitabın başqa dillərə çevrildiyi ünvan ərəbicədən çevrildiyinə görə düz olduğu halda, Azərbaycan türkcəsinə çevrilmiş ünvan fərqli alınıb. Bu abidənin öz vətəmindəki alimlər kitabın ünvanının üç başdakı sözcüğünü farsıca, qalanın isə ərəbicə hesab edib çevirdikləri üçün kitabın ünvanı bu dildə düz alınmayıb. Bundan başqa, “Qorqut” sözcüğünün öz anlamı da yerli bilik adamlarının araşdırmalarında dərşışılmalı bir durum yaradıb. Bəzi yerli bilginlər “qorqut” sözcüğünün iki hecasını bir-birindən ayıraraq bu sözcüğü qatmar bir ad hesab edərək araşdırıblar. Ama bu məqalənin yazarı dünya dillərindəki sözcükləri hər dilin öz qara qutusu kimi hesab edir. O üzdən zamanın sərt durumlarından üzü ağ çıxıb dilimizi qoruyan bu qara qutuları sındıraraq tikələrini ayrı-ayrı araşdırmağı düzgün bir yanaşma görmür. “Qorqut” sözcüğü də bu prinsiplə müstəsna dəğil. Onun anlamını açıqlamaq üçün onu ikiyə bölmək gərəkli dəğil. Bu sözcüğün anlamını birincisi, özündən, ikincisi də əlyazmaların mətnindən aydıncasına açıqlamaq olar. Bu məqalənin yolqası həm kitabın ünvanı həm də “qorqut” sözcüğünün dəqiq anlamını aydınlatmaqdır.

Açar sözcüklər: Qorqut, kitab, analiz, Drezden əlyazması, vatikan əlyazması

Abbasəli AHMADOĞLU

“GORGUD”, “GORGUT” OR...?

Summary

At the moment, there are two known manuscripts of the Book of Dede Korkut in the world. The book's title on the first page of the Dresden manuscript and the

¹ Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, folklorşünas-mifoloq, yazıçı, tərcüməçi Abbasəli Əhmədovun bu məqaləsinin dili müasir Azərbaycan türkcəsinin Güney Azərbaycan elmi üslubunu əks etdirir. Oxucuları bu üslubun leksik-semantik özəllikləri ilə dərindən tanış etmək üçün aktual problemə həsr olunmuş məqaləni olduğu kimi nəşr etməyi məqsəduyğun hesab etdik – *Redaktor.*

name of Dede Korkut are the controversial topic of this essay. Since the title on the first page is written in Arabic, the scholars around the world who have worked on this monument have translated it differently. Even the calligraphers of the title and the text are not the same. The scholars around the world have translated the Arabic text of the title into their own language and therefore, they are correct. While the native scholars in Azerbaijan have considered the first three words of the title in Farsi and the rest of it in Arabic. So their translation of the title into Türki has become somehow incorrect. On the other side, the name of Korkut is also a matter of controversy. Some native scholars have tried to analyze it by separating the two syllables of it and interpret it through their own deductions. However, the author of this paper thinks that the words in any language are the black boxes of each language. Then they stand so strongly for themselves that you do not need to break them down to analyze the broken parts. The word “Korkut” is not an exception then. You do not need to separate it into two parts and then interpret each part separately to achieve its meaning. The meaning of the word is easily achievable by itself and, especially through the contexts of the book’s both manuscripts. The aim of this essay is to illustrate the two misunderstandings about both the title and the precise meaning of “korkut”.

Key words: Korkut, book, analyses, Dresden manuscript, Vatican manuscript

Аббасали АХМАДОГЛУ

«ГОРГУД», «ГОРГУТ» ИЛИ...?

Резюме

В настоящее время в мировых библиотеках имеются два известных рукописных экземпляра «Книги Деда Горгута». Название книги и слово «Горгут», написанное на первой странице дрезденского экземпляра, являются предметом этой статьи. В связи с тем, что название книги написано на арабском языке, ученые мира, изучавшие этот памятник, по-разному подходили к названию книги. Строки каллиграфа, написавшего название книги, и каллиграфа, написавшего текст рукописи, четко отличаются друг от друга. Тем не менее, хотя название книги на других языках правильное, поскольку оно переведено с арабского, название переведенное на азербайджано-турецкий язык отличается. Название книги на этом языке неверно, поскольку ученые на родине этого эпоса перевели первые три слова на персидский, а остальные на арабский. Кроме того, значение слова «Горгут» также вызвало споры в исследованиях местных учёных. Некоторые местные учёные разделили на два слога слова «горгут» и изучали эти слова самостоятельно. Мы считаем не правильным подход деления на два слога слова «горгут» и рассматривать его части по отдельности. Слово «Горгут» не является исклю-

чением. Чтобы понять смысл, необязательно делить его на две части. Значение этого слова можно ясно понять, во-первых, из него самого, во-вторых, из текста рукописей. Цель этой статьи – объяснить как название книги, так и точное значение слова «горгут».

Ключевые слова: Горгут, книга, анализ, Дрезденская рукопись, Ватиканская рукопись.

GİRİŞ

Azərbaycan klasik ədəbiyyatı və mifinin başda gələn abidələrindən biri bu məqalənin dartsımlı qonusudur. Bəri başdan bu abidənin adı, habelə onu yaradan dədənin adı buracan Azərbaycan oxucusunun qulağına alışqanlıqdan keçib mifləşdirilmiş səviyyədə bir daş heykələ çevrilibdir. Bu məqalənin yolqası bu iki mifləşmiş yanlışa diqqət çəkib ata-babalarımızın bizə buraxdığı dünyanın ən gözəl, ən zəngin əmanətini yaraşırcasına qorumaqdır. Dünyada “Dədə Qorqud kitabı” adıyla tanılmış bu abidənin buracan iki nüsxəsi dünyanın ədəbiyyat sevərlərinə təqdim olunubdur. Biri Almanda (Almaniyada) Drezden kitabxanasından, ikincisi isə Vatikan kitabxanasından çıxıb dünyaya sunulub.

Kitabın ünvanını yazan xəttat ilə əlyazmanın mətnini yazan katibin xətləri aydıncasına bir-birindən ayrı görünür. Buna baxmayaraq, kitabın başqa dillərə çevrildiyi ünvan ərəbicədən çevrildiyinə görə düz olduğu halda, Azərbaycan Türkçəsinə çevrilmiş ünvan fərqli alınıb. Bu abidənin öz vətəninəki alimlər kitabın ünvanının üç başdakı sözcüğünü farsıca, qalanın isə ərəbicə hesab edib çevirdikləri üçün kitabın ünvanı bu dildə düz alınmayıb. Bundan başqa, “Qorqut” sözcüğünün öz anlamı da yerli bilik adamlarının araşdırmalarında dartsılmalı bir durum yaradıb. Bəzi yerli bilginlər “qorqut” sözcüğünün iki hecasını bir-birindən ayırıb bu sözcüğü qatmar bir ad hesab edərək araşdırıblar. Ama bu məqalənin yazarı dünya dillərindəki sözcükləri hər dilin öz qara qutusu kimi hesab edir. O üzdən zamanın sərt durumlarından üzü ağ çıxıb dilimizi qoruyan bu qara qutuları sındırıb tikələrini ayrı-ayrı araşdırmağı düzgün bir yanaşma görmür. “Qorqut” sözcüğü də bu prinsipdən müstəsna dəgil. Onun anlamını açıqlamaq üçün onu ikiyə bölmək gərəkli dəgil. Bu sözcüğün anlamını birincisi, özündən, ikincisi də əlyazmaların mətnindən aydıncasına açıqlamaq olar.

MƏTN

Drezden nüsxəsinin ilk səfhəsində, kitabın adı olaraq, ərəb dilində belə bir ibarət yazılıb: “کتاب د ډم قورقود علی لسان طایفة اوغوزان”. Bu mətn ərəb dilində yazılmış “ismiyye”, yəni ism ilə başlanan bütün bir mübtədə və xəbər cümləsidir. Ərəb sərf-nəhvində (qrammatikasında) mübtədə da, xəbər də, hərəsi yalnız bir sözcük olsa sonu “mərfa” olar, yəni (/ْ, /o/, /on/) hərəkəsi’lə oxunar. Bildiyiniz kimi xəbər mübtədəyə görə açıqlama verən başqa bir ibarətdir. Bu ibarət yalnız başqa bir ism

yaxud başqa bir ibarət də ola bilər. Burada “kitab” sözcüğü ism/mübtəda və mərfu, yəni /o/ səsi’lə, “Dədəm Qorqud” muzafun eləyh və “qeyri münsərif” olduğuna görə, məftuh yəni fəthə /ə/ səsi’lə, qalanı isə kitaba görə verilən xəbərdir. Ancaq xəbər “hərf-i izafə”dən sonra gəldiyinə görə “carr-u məcrur” yəni kəsə /e/ ilə oxunur. Elə isə bu cümləni bütöv ərəb dilində yazılmış bir cümlə olaraq oxumalıyıq, yəni bir cümlənin yarısı farsca yarısı da ərəbicə yazıla bilməz! Ona görə bu cümlə ərəb dilində belə oxunur: **“Kitab-o Dədəm Qorqud-ə əla lisan-i tayifət-i Oğuzan”**. Bizim dilimizdə belə alınır: **“Oğuzlar Elinin Dilində Olan Dədəm Qorqud Kitabı”**. Qısaltılmış ibarəti isə **“Dədə Qorqud Kitabı”** olur. Bu cümləni başqa dillərdə oxuyanlar düz oxuyub öz dillərinə də düz çeviriblər. Örnək üçün, bu kitabın İngiliscə adı “The Book of Dede Korkut”, İtaliyan dilində “Il libro de Dede Korkut”, Alman dilində “Das Buch des Dede Korkut”, Anadolu türkcəsində “Dede Korkut Kitabı” və bəzi araşdırmalarda “Dede Korkut Oğuznamələri” adıyla da qələmə alınmışdır. Yalnız H. Ahmed Schmiede “Kitab-ı Dedem Korkut”¹ kimi oxuyub işləmişdir. Ancaq, nə yazıq, bu kitabın ana vətəninə ilk dəfə adını oxuyan qardaş da ərəbicə yazılmış bu cümlənin başlanışını farsca, qalanın isə ərəbicə oxuyub!?! Bu üzdən “Kitab-i Dədə Qorqud” **yerli-köklü yanlış bir ibarət** olduğuna görə Azərbaycan ədəbiyyatından birdəfəlik silinməlidir.

İkinci daha önəmli olan isə “Qorqud” sözcüğünün anlamı, tələffüzü və yazılışıdır. Bu sözün anlamını başa düşmək üçün dərə-təpəyə düşmək gərəkmez. Kitabın öz içindəki örnəklər onun anlamını açıqlamaqda ən uyğun aracdır. Drezden nüsxəsinin “Bismillah” sözü yazılmış ilk səhifəsində beş dəfə “قورقوت”/ **“Qorqut”** yazılmışdır. Bu sözcük “Bayat elindən çıxan ər, Oğuzun tamam bilcisi, nə desə olan, gəyibdən dürlü xəbərlər söyləyən, Həq təala onun gözlünə ilham söyləyən” el atası, ozan, el ağsaqqalı, dədəsinin adı, həmin kitabda 12 boyun eposlarını söyləyən və o eposların oluşturdugu kitabın sahibidir. Adı dillər əzbəri olan bu ata, yaxud dədənin adının anlamı, əlbəttə, düşündürücü olmalıdır. O üzdən bu yazıdan öncəki araşdırıcılar, doğul olaraq, “Qorqut”, yaxud “Qorqud” sözcüğünün anlamını araşdırıb, öz düşüncələrini alana (meydana) qoyublar.

M.Seyidov yazır: “Dədə Qorqud”da işlənən “Qut” sözünün açımı bir sıra məslələrin və xüsusi ilə mifoloji aləm’lə bağlı problemlərin aydınlaşmasına kömək edir. Türk dillərində bu söz çox mənalıdır. Onun *ruh, həyat qüvvəsi, xoşbəxtlik, səadət, bərəkət, uğur, müvəffəqiyyət* və sayirə kimi anlamları vardır.”² “Qor” sözcüğünün anlamını isə “müqəddəs od, od qüvvəsi, od və həyat mayası”³ bilir. Ona görə də Dədə Qorqud söz birləşməsinin anlamı isə bu hesab’la “Müqəddəs od

¹ Schmiede H. Ahmed, “Kitab-ı Dedem Korkut” Dastanlarının Dresden Nüshası, Ankara: Türk Diyanet Vakıf Yayınları, 2000, 196 s.

² Seyidov M., Azərbaycan Xalqının Soy-kökünü Düşünərkən, Təbriz: Əxtər nəşriyyatı, 2005, s. 645

³ Həmin, s. 607

və həyat ruhu anlamında olmalıdır”¹. Eyni yerdə M.Seyidov hətta Koroğlu və Qorbustan yaxud Qobustan sözcüklərinin də “qor” sözcüğü kökündən alınmasını açıqlamğa çalışır.

Ana dilimizin qara qutu kimi abidələrinə beləcə yanaşmalar əslində belə bir yol seçir: Xoy şəhərində irfan dünyasının böyük piri, ustadı, Təbrizli Şəmsin minarəsini (qülləsini) analiz etmək üçün onu söküb qoç kəllələrini, daşlarını, kərpiclərini, sarıcını, ağaclarını bir-birindən ayırır hərəsini ayrı-ayrı yorumlamağa başlayır. Dünyada tayı-barabarı olmayan bu minarə eləcə bütövlüğü ilə analiz olub araşdırılmalıdır. “Qorqut” sözcüğü də ana dilimizin ən zəngin abidələrindən biri olaraq bütöv durumunda analiz olunub yanaşılmalıdır.

Həm Drezden həm də Vatikan nüsxələrində “قورقوت” / “Qorqut” yaxud “قورقود”/ “Qorqud” şəklində yazılmış sözcüğün içindəki /q/, /ق/ hərfi yaxud səsinin gərək tələffüzü və yazılışı düzgün açıqlanar’sa, bütün klasik ədəbiyyatımızda olduğu kimi, bu durumda da anlaşılmazlıqların bir çoxunu açıqlamaqda yararlı olacaq.

Həmin nüsxənin üçüncü səhifəsində “*Dövlətsiz şərrindən Allah saqlasın xanım sizi!*”, “*Qonağı gəlməyən qərə evlər yıqılsa yeg!*” ibarətlərində “**saxlasın**” ilə “**yıxılsın**” sözcüklərində /x/ hərfini Osmanlı dərbarında işləyən katib cənabları, Türki dilinin yazı qaydalarını bəlkə də yaxşı bilmədiyinə görə, /q/ ilə yazıb. Başqa örnəklər də var: “صاری طونلو سلجان خاتون کوشکن باقار کیمه باقسه عشقه اوده یقر”² (*Sarı tonlu Selcan Xatun köşkdən baqar, kimə baqsa, eşq’lə oda yaqar*) cümləsində “baxar”, “baxsa”, “Yaxar” sözcüklərində /x/ səsi /q/ hərfi ilə yazılıbdır. Bu sözcüklər elə o zamanlarda da indiki kimi tələffüz olunurmuş, yanlış yazanlar katiblər olub.

Drezden nüxəsinin mətnini yazan katibin yanlışları, bəlkə də, o gün düz sayılırmış. Ancaq bu əlyazmanın mətnindəki yanlışlar çox qabarıqcasına həmin katibin ən azı diqqətsizliyini sərgiləyir. O yanlışlardan bir-iki örnək burada gətirmək sorunu daha da aydınlaşdıracaq. Örnək üçün, Drezden əlyazmasının 85-nci səhifəsində “Min daxa qaraca-qaraca birələr dilədi” cümləsini həmin katib belə yazıb: “بيک دخی خراجہ قراجہ بورہ لر ديلدی”³ (*Bin daxa xaraca qaraca bürələr dilədi*). Göründüğü kimi qatmar sifət/əlamət olan “qaraca” sözcüğünün birinci yazılışında /x/, ikinci yazılışında /q/ hərfi ilə yazıb. İkinci cümlə həmin səhifənin son cümləsində gəlir: “سنی اولدررم بو نسنهلری کتورچک اولرسکز قیز قرنداشمی ويررم. کالورميجک اولرسک”⁴ (*Bu nəsnələri gətirəcək olarsınız qız qarındaşımı verərəm. Galurmiyəcək olarsan, gözümə görünmiyəsən, yoxsa səni öldürərəm.*) Bu

¹ Həmin

² “Kitabi-Dədəm Qorqud” əla-lisane-tafeyi-oğuzan (Drezden və Vatikan əlyazma nüsxələri və M.Erginin nəşri əsasında tərtib edib çapa hazırlayanı S.Əlizadə) / “Dədə Qorqud Kitabı” ensiklopediyası. 2 cildə, I cild. – Bakı: YNE, – 2000, s. 440

³ Həmin, s. 535

⁴ Həmin

cümlədə katib “gətir” eyləmini iki ayrı şəkildə yazıb: “gətirəcək”, “Galurmiyəcək”. Buna baxmayaraq, cümlənin anlamına dayanaraq, əlyazmanı oxuyanlar hər iki eyləmi də düz oxuyublar. Həmin yerdə katib “بوره” (*bürə*) yazdığı yerin aşağı cümlələrində “بیره”¹ (*birə*) yazıbdır. Həmin katib Drezden əlyazmasının, nüsxə üçün, 88-nci səhifəsində “**Birək**” adını iki dəfə “بايرک” (*Bayrək*), iki dəfə də “بيرک” (*Birək*) şəklində qələmə alıb. Başqa bir nüsxədə “**Birəgin**” sözcüğünü eyni anlamda olan bir cümləni eyni səhifədə yazan katib bir dəfə “ايرنه دشدلر”² (Birəgin ayağına düşdülər), ikinci dəfə “بيرک ايرنه دشدی”³ (Birəgin ayağına düşdü) şəklində yazıb. Hər iki əlyazmanın mətnində bunlara bənzər yüzələr⁴lə yanlış yazılmış sözcüklər var.

N.Mənzuri də “Ağız Lövhələr” seri kitablarının birində **Bamsı Birək** adının niyə “**Birək**” olduğunu kitabın altıncı fəslində açıqlayıb yazır: “Bamsı Birək öz dəstəsindən ayrılıb yenidən öz dəstəsinə qayıda bilməyən yalqız qurd (yalquzək/yalquzaq) anlamında dır.”⁴

Keçmiş katiblərin yanlışlarının çoxunu indiki Azərbaycanın güneyində ana dilində təhsil haqqından məhrum olan yazar və şairlər də belə ana dillərində yazmaq istəyəndə bu yanlışlıqlara yol verirlər. Ona görə ki, onların təhsil aldığı dil Fars və Ərəb dilləri olub. Öz dillərini yazanda isə Ərəb-Fars dillərinin yazı qaydalarını işlədirlər. Elə ona görə də Dədə Qorqud kitabı kimi abidələri oxumaq istəyən birisi həm Ərəb, həm Fars dilini mükəmməl bilməli, həm də ana dilində yazılmış bu yanlışlarla tanış olmalı dır.

Klasik ədəbiyyat, eləcə də Dədə Qorqud kitabında /q/ hərfi ilə /x/ hərfinin qarışıq yazılması düzgün açıqlandığında klasik ədəbiyyatımızın yanlış oxunuş düğünləri də bir-bir açılmağa başlayacaq. Bu düğünü açmaq üçün o Kitabın Drezden və Vatikan nüsxələrinin əski əlifbamızda yazılmış əlyazma mətnindən bir neçə nüsxə /q/ hərfinin əslində /x/ olduğunu aydınladacaq. “Ər malına qıymıyınca adı çıqmaz”⁵, “*Salqum salqum dan yelləri əsdiğində*”⁶, “*Qırq igidin bərinə saldı, ava çıqdı*”⁷, “*Nə Qazılıq dağı aqarsan, suların aqar kibi aqmaz olsun!*”⁸ kimi cümlələrdə /q/ hərfi ilə yazılmış sözcüklər əslində /x/ ilə yazılmalıydı. Çünki bunların hamısı /x/ səsi ilə tələffüz olunur. Bu nəzəriyyəni doğrultmaq üçün genə də həmin qaynaqlardan bir nüsxə gətiririk. Drezden nüsxəsində “یدی دره قخولرن دلکو”

¹ Həmin, s. 533

² Həmin, s. 502

³ Həmin

⁴ Mənzuri N., Ağız Lövhələr 10, Dil-düşüncədə “dişi” anlamı, Tehran: Nasir Mənzuri Yayınları, 2015, s.95-105

⁵ Həmin, s. 619

⁶ Həmin s. 610”

⁷ Həmin, s. 600

⁸ Həmin, s. 594

يَدِي دَرَه“ (Yeddi dərə qoxuların dülkü bilər) cümləsi Vatikan nüsxəsində ¹”بلور
Yeddi dərə qoxuların dülkü bilər“ (Yeddi dərə qoxuların dülkü bilər) yazılıb.

Ama bu iki qaynaqda odaxlandığımız təməl sözcük isə **“qorxu”** sözcüğüdür. Drezden nüxəsinin 25-nci səhəsinə bu sözcük iki başqa cümlədə iki fərqli yazılışda yazılıb. Səhənin başındakı birinci cümlədə ³”قورقمه قايرمه بک سرخوشدر“ (*Qorqma, qayırma. Bağ sərxoşdır.*) cümləsində **“qorqma”** yazılmış eyləm (fel), həmin səhənin dibindəki son cümlədə ⁴”سا بو یرادان قورخمه اوغالن اولوم یوقدر“ (*Sana bu yaradan, qorxma oğlan, ölüm yoxdur.*) **“qorxma”** şəklində yazılıb. Drezden nüsxəsinin əlyazma mətnində **“qorxu”** ismi eyni anlamı daşıyan bir cümlədə iki ayrı şəkildə yazılıb. Əlyazma mətnin 175-nci səhəsinə ⁵”قورخن یکتیمی“ (*Canım baba, bu qədər işdən qorxan igidmi olur?*) və ⁶”قورخو ویرمک“ (*Alp əra qorxu vermək eyib olur*) cümlələrdə **“qorxu”** şəklində yazılmış sözcük əlyazma mətnin 247-nci səhəsinə ⁷”عیب اولور الپ اره قورقو ویرمک“ (*Alp əra qorqu vermək eyib olur.*) şəkilində yazılıb. Drezden əlyazmasında Bamsı Birək boyunda qorxu eyni tələffüz olunduğu kimi belə ⁷”قالبهلیق قورخودار.“ (*Qalabalıq qorxudar.*) yazılıb. Eyni boyda ⁸”یالتجوق بونی ایشندی بیرھک قورقوسندن قاجدی.“ (*Yalançı oğlu Yaltacıq bunu eşitdi, Birəgin qorqusundan qaçdı.*) qorxu sözcüğü /q/ hərfi ilə yazılıb. Eyni cümlə Vatikan nüsxəsinin 51-nci səhəsinə yazılıb. Drezden əlyazmasında 157-nci səhədə Dəli Domrul igidlərinə deyir: ⁹”طار بجدان قاجدی.“ (*Əzrayılın gözünü elə qorxutdum ki gen qapını qoydu, dar bacadan qaçdı.*) Burada bu nöqtəni də artırmaq yerinə düşər: Farsca **“balaca qapı”** anlamında işlənən **“دربچه/دریچه”** (*dərbçe/dəriçe*) sözcükləri bizim Türkinin **“dar bacı”** sözünün uydurulmuş variantıdır. Drezden əlyazmasının 314-ncü səhəsinə ¹⁰”چوبانک ایچینه قورخو دشدی“ (*Çobanın içinə qorxu düşdü*). Drezden əlyazmasının 277-nci səhəsinə Qazan xan ¹¹”ازد ره ایله یتوب ... بر یالندن نه وار کی قورخدک“ (*Yeddi başlı əjdər həyəyə yetib ... bir ilandan nə var ki qorxdun dedim*), eləcə də Burla Xatın oğlu Uruza belə deyir: ¹²”او غول بیاک صاغ در ا ما سویلمه قورخدمم“ (*Oğul baban sağdır, amma söyləməyə qorxdum*). Hər iki cümlədə **“qorxu”** sözü /x/ hərfi ilə yazılıb.

¹ Həmin, s. 616

² Həmin, 309

³ Həmin, s. 595

⁴ Həmin

⁵ Həmin, s. 445

⁶ Həmin

⁷ Həmin, s. 531

⁸ Həmin, s. 502

⁹ Həmin, s. 462

¹⁰ Həmin, s. 406

¹¹ Həmin, s. 343

¹² Həmin, s. 338

Bu açıq-aydın örnəklərdən belə bir sonuca varmaq olar ki /q/ hərfi ilə yazılmasına baxmayaraq, /x/ səsi ilə tələffüz olunan sözcüklərin hamısı bəlli və kəsgin bir yazı qaydasında yox, katiblərin şəxsi səliqəsi ilə bir-birlərinə baxıb yazmış yanlış yazı qaydaları yaradıb. Özəlliklə də Dədə Qorqut kitabının hər iki əlyazma nüsxəsində katib bir olduğuna baxmayaraq, eyni sözcükləri fərqli /q/ və /x/ hərfləri ilə yazması bu nəzəriyyəni daha artıq dəqiqləşdirir. Amma katiblərin “qorqu” yazdığı sözcüğü həm Türk ulusu həm də katiblər özləri “qorxu” tələffüz edirmişlər. Bəzi dilçi alimlər bu klasik mətnlərdə /x/ səsini /q/ hərfi ilə yazılmasını Türk dilinin fərqli ləhcələrinə bağlamağa çalışırlar. Elə ləhcə ya şivələr, bəlkə də, bu katiblərin yanlış yazılarını oxuyub düz hesab edənlərin ləhcəsi kimi sonradan yanlış tələffüzlərdən yaranmış bir şivə ola bilər.

Onlardan daha düşündürücü bir örnək “qorqut” sözcüyünün özüdür. Bildiyiniz kimi “qorxut” anlamında olan “قورقود/قورقوت” (*Qorqud/Qorqut*) sözcü- gü qramer (qrammatika) baxımından bir əmr feli olaraq kitabın mətnində “Ata”, “Dədə” yaxud “Dədəm” sözcüyü ilə birləşərək, “Dədə Qorqut” adını yaradır. Bu söz birləşməsi, əslində, bütöv bir cümlə dir: fail yaxud işi görən Dədədən xahiş olunur qorxutsun! Amma Drezden əlyazmasının 21-ci səfhsində “qorqut” sözcüyü eyləm (fel) olaraq yox, sifət yaxud əlamət kimi işlənmiş belə bir bölüm var: “درسه خان قورقوت سكرلى قاتى يابىن الله الدى.”¹ (*Dirsə xan qorqut səkarli qatı yayın əlinə aldı.*)

Eyni cümlə Vatikan nüsxəsinin 12-nci səfhsində belə yazılıbdır: “درسه خان ق ورت”² (*Dirsə xan qurt səkarli qatı yayı əlinə aldı.*). Bu cümlədə “qurt” və “qorqut”, “səkarli” əlaməti ilə birləşərək qatmar (mürəkkəb) bir sifət/əlamət yaradır. Dirsə xanın yayı necə bir yaydır? Qorqut səkarli yaxud qurt səkarli. Başqa sözlə desək, Dirsə xan qurd kimi səkiyə qorxunc bir qatı yay əlinə aldı. Bu cümlədə qurdun səkiməsi qorxunc olub qorxu yaratdığına görə Dirsə xanın yayına əlamət olaraq işlənib gözəl bir bədiilik yaradıb. Bu qorxu ardıca yaranan sonucda özünü daha aydın görsədir (göstərir). “Üzəngiyə qalxıb qatı çəkdi, uzatdı. Oğlanı iki dalısının arasından vurub çıxıdı, yıqıdı.”³ Dirsə xanın qatı yayı qorxunc bir qurd kimi səksə, sonucu belə fəlakət olar.

“Qurd” Farsca “qorq” adlandırılır. Bu sözcük özü yuxarıda araşdırdığımız sözcüklərin yazılmasına dayanaraq əski əlifbada “قورق/ فرق” şəklində yazılıb. Farslar isə /q/ səsini əski Türki əlifbasından alıb /ق/ hərfi yerinə /گ/ işlədərək öz dillərində hələ bugün də /qorq/ tələffüz olunan “گرگ” adını qorxduqları o canavara ad olaraq işlədiblər. N.Mənzuri “Səs-andırım bütövlüyü”⁴ kitabında Türki dilin səslərinin yaranma fəlsəfəsini açıqlayaraq “qurd” və “qorq” sözcüklərindəki səslərin anlamını beləcə açıqlayır:

[q]: bir mənşədən qol atmış vücut

¹ Həmin, s. 599

² Həmin, s. 301

³ Həmin, s. 599-98

⁴ Mənzuri N., Ağız Lövhələr 5, Səs-andırım bütövlüyü, Bakı: Elm və Təhsil, 2020, 229 s.

[u]: uzaq çevrə

[r]: dinamik və amil

[d]: kəsgin

Beləliklə **qurd** “əsil bir mənşədən qol atmış uzaq çevrədə kəsgincəsinə əməl edən” və yaxud “əsil bir mənşədən uzaq çevrədə kəsgincəsinə edərli olan amil” anlamında olur. **Qorq** sözcüyündəki səslərin də fəlsəfi açıqlaması belədir:

[q]: bir mənşədən qol atmış vücut

[o]: yaxın çevrə

[r]: dinamik və amil

[q]: vücutlanan

Bu hesabla, **qorq** “əsil bir mənşədən qol atmış yaxın çevrədə gərçəklənən edərlik” anlamında olur. Farsçada “qorq” tələffüz edilən sözcük “**qurd/canavar**” anlamında, Türkidə isə “**qorq/qorx**” “**qorxu/qorxmaq**” anlamında işlənir.¹ Dərin qatlarına vardığında, iki ayrı dildə işlənən eyni sözcüyün anlamı əslində bir dir və “qorxu/qorxmaq” anlamını daşımaqdadır. Başqa sözlə, farsların işlətdiyi “qorq” sözcüyü də Türki dilindən alınmış bir sözcükdir. Bu açıqlama Dirsə xanın qatı yayının səkməsinin nə qədər qorxunc olduğunu aydınasına açıqlayır. “Qorxunc” sözcüyü isə Drezden əlyazmasının 174-ncü səhəsinə, Qanlı Qoca oğlu Qanturalı boyunda bu cümlədə işlənibdir: “اوغالنه قورخونج خبرلر ويرھيم اوال کيم کتميه دونه یدی”² (*Oğlana qorxunc xəbərlər verəyim, ola ki getmiyə, dönə, dedi*).

Bu hesabla, “**Qorqut**” sözcüyü, əslində, “**Qorxut**” tələffüz olunmalıdır. M.Ergin Dede Korkut kitabının həm birinci həm də ikinci cildində “**qorqut**”³ sözcüyünü kiçik hərflə yazdıqda “**korkutmak**” anlamında, böyük hərflə işlətdikdə “**Dede Korkut**”⁴ adı anlamında işlətdiyini bildirir. Düz tələffüz olunanda “**Qorqut**” sözcüyünün anlamı da gün kimi ortada: “**qorxutmaq**” məsdərindən alınmış “**qorxut**” əmr feli hələ də dilimizdə yaşayır. Uşaqları qorxutmaq istəyən analar necə deyər? “**Qoy bir dədən gəlsin!**” Bu qorxu “dədə” anlamının içindən qalxan **sayqı və sevgi qorxusudur**; zalım birisindən qorxmaq dəgil. Bu Allah qorxusudur. Bu peyğəmbərlərin risaleti olan qorxu anlamındadır. Dədə niyə gəlir? Qorxutmaq üçün, “inkaz” vermək üçün. Ərəb dilində bu qorxu (إنذار، تنذیر) “tənzir, inzar” adlanır. Quran-ı Kərimdə peyğəmbərlərin risaleti olaraq Allahdan qorxutma risaletinə görə 350 ayə var. Örnək üçün Yasin surəsinin 2-6-cı ayələrində Allah Peyğəmbərə buyurur: “*Həkim olan Qurana and olsun ki sən ataları qorxudulmamış qafil bir tayfanı ayıq salıb qorxutmaq üçün Əziz və Rəhim Allahın*

¹ Haman

² “Kitabi-Dədəm Qorqud” əla-lisane-tafeyi-oğuzan (Drezden və Vatikan əlyazma nüsxələri və M.Erginin nəşri əsasında tərtib edib çapa hazırlayanı S.Əlizadə) / “Dədə Qorqud Kitabı” ensiklopediyası. 2 cildə, I cild. – Bakı: YNE, – 2000, s. 446

³ Ergin M., Dede Korkut Kitabı, II, İndeks-Gramer, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997, s. 191

⁴ Ergin M., Dede Korkut Kitabı, I, Metin-Sözlük, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964, s. 193

tərəfindən düpə-düz yolda olan peyğəmbərlərdən biri olaraq göndərilibsən.” Bu hesabla, “**Dədə Qorxut**” anlamı eyləmi yaxud işləvi (fuksiyası) ilə uyuşur və Dədə Qorxut Allahın müqəddəs/qutsal elçilərindən biri hesab olunursa, bu üzdən olur. Bu qorxu İslam dinində “təqva” sözcüğü ilə bir anlamdadır. Allahdan qorxan onun sevgisini, rəhmətini, lütfünü itirməkdən qorxur. Eələcə də dədədən qorxan gənc nəsil əslində dədənin sevgisini, sayqısını, mərhəmətini itirməkdən qorxub çəkinir.

Dədə Qorxut isə Türk ulusuyla birlikdə bütün bəşəriyyətə hədiyyə etdiyi kitabında istər önsöz bölümü olsun, istər oniki boyu, Xeyr ilə şərrin, qaranlıq ilə işığın, yaxşıyla yamanın və bir söz'lə, qarşıt anlamların arasındakı toqquşmanı görünləyən boylarında mistik ədəbiyyatın ilkin variantı olaraq bəşərə düz yolu göstərməyə (göstərməyə) çalışan bir kitabdır. Dədə Qorxut da “*Bayat elindən çıxmış Rəsul-ullah zamanına yaxın*” Allahın başqa elçiləri kimi insanı qorxutmağa və düz yolun necə xeyir sonuqlara varmağına müjdələr verən elçilərindən biri dir. Bu kitabın irfan qaynağı olduğunu açıqlamağa çalışan “Beovulf və Dədə Qorxut Kitabı Dastanlarında Qəhrəmanlıq Kodları”¹ adlı bir doktorant bəliqəsi (dissertasiyası) gələcəkdə bir kitab olaraq oxuculara sunulacaq.

“Qorxut” sözcüğünü “Qorqut” sanıb “qor + qut” kimi ikiyə bölüb “qor + müqəddəs” yozumlayanlar birinci bunu bilməli dir ki Türki dilinin qramerində əlamət ismdən qabaq gələr, sonra yox. Yəni, onların düşüncəsi düz olsa belə, “qutqor” olmalı idi. Ondan başqa, “**qut**” sözcüğü əslində ərəb dili kökündən gəlmiş “**ruzi, nemət**” anlamında dir. “Qorqut” sözcüğünü ikiyə bölüb analiz etməyə çalışanların nəzəriyyəsinə dayanaraq, “qor + qut” “kül altındakı od parçası kimi olan ruzi, nemət yaxud qutsal atəş” anlamını çatdırar. O da Dədə Qorxut məqamının şəninə yaraşan bir anlam dəqil. Ona görə də “qorxut” sözcüğünün abidəsini sınıdırıb daqıtmağa gərəq qalmır.

SONUC

Sonuc olaraq, bugünəcən “Dədəm Qorqud”, “Dədə Qorqut” adlarıqla tanıdılmış Qalın Oğuz ellərinin ozanı, dədəsi, bilicisi, qeybdən xəbər verəni, çətin durumlarda, dar günlərdə Oğuz elinin dadına çatıb dərqlərinə dərman olan dədəsinin gərəqək adı **Dədə Qorxut** olaraq yazılıb tələffüz edilməli dir. Kitabının adına gəldikdə **Dədə Qorxut Kitabı** adlandırılmalıdır.

QAYNAQLAR

1. Ergin M., Dede Korkut Kitabı, I, Metin-Sözlük, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964, 217 s.

¹ Əhmədöqlu A., “Beovulf və Kitab-i Dədə Qorqud Dastanlarında Qəhrəmanlıq Kodları”, Dünya Ədəbiyyatı, İngilis Ədəbiyyatı üzrə fəlsəfə doktorası elmi dərəcəsi almaq üçün Azərbaycan Dillər Universitetində müdafiə olunmuş dissertasiya, Bakı: ADU, 14 Sentyabr 2022

2. Ergin M., Dede Korkut Kitabı, II, İndeks-Gramer, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997, 483 s.
3. Əhmədoğlu A., “Beovulf və Kitab-i Dədə Qorqud Dastanlarında Qəhrəmanlıq Kodları”, Dünya Ədəbiyyatı, İngilis Ədəbiyyatı üzrə fəlsəfə doktorası elmi dərəcəsi almaq üçün Azərbaycan Dillər Universitetində müdafiə olunmuş dissertasiya, Bakı: ADU, 14 Sentyabr 2022
4. “Kitabi-Dədəm Qorqud” əla-lisane-tafeyi-oğuzan (Drezden və Vatikan əlyazma nüsxələri və M.Erginin nəşri əsasında tərtib edib çapa hazırlayanı S.Əlizadə) / “Dədə Qorqud Kitabı” ensiklopediyası. 2 cildə, I cild. – Bakı: YNE, – 2000, 622 s.
5. Mənzuri N., Ağız Lövhələr 5, Səs-andırım bütövlüyü, Bakı: Elm və Təhsil, 2020, 229 s.
6. Mənzuri N., Ağız Lövhələr 10, Dil-düşüncədə “dişi” anlamı, Tehran: Nasır Mənzuri Yayınları, 2015, 167 s.
7. Schmiede H. Ahmed, “Kitab-ı Dedem Korkut” Dastanlarının Dresden Nüshası, Ankara: Türk Diyanet Vakıf Yayınları, 2000, 196 s.
8. Seyidov M., Azərbaycan Xalqının Soy-kökünü Düşünərkən, Təbriz: Əxtər nəşriyyatı, 2005, 712 s.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: İlkin variant 15.02.2023

Son variant 28.02.2023